

7. Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
8. *Сліпушко О. М.* Тлумачний словник чужомовних слів в українській мові. – К. : Криниця, 2000. – 512 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / автор проекту та гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; І. : Перун, 2009. – 1728 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Цит. Праця. – С. 1375.
11. *Шуліма А. О.* Способи дії правової норми в часі // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2011. – № 2(5). – С. 69-76.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотню дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 09.02.1999 року № 1-рп/99 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
13. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права. – Х. : Еспада, 2009. – 752 с.
14. *Шуліма А. О.* Способи дії правової норми в часі. – Цит. Праця. – С. 70.
15. Юридична енциклопедія. – К. : “Укр. енцикл” ім. М. П. Бажана, 1998–2004. – Т. 5 / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.] – 2003. – 736 с.
16. *Шуліма А. О.* Способи дії правової норми в часі. – Цит. Праця. – С. 72-73.
17. Конституція України від 28 червня 1996 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 53 і 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положення частини третьої статті 103 Конституції України (справа щодо строків перебування на посту Президента України) від 25 грудня 2003 року № 22-рп/2003 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

Мазан Л. М. Проблемные вопросы классификации действия нормативно-правовых актов во времени.

В статье анализируются различные подходы к классификации действия нормативно-правовых актов во времени, определен наиболее эффективный критерий классификации. Обращено внимание на необходимость разграничения способов и принципов действия нормативно-правовых актов во времени.

Ключевые слова: нормативно-правовой акт, модификация, направление, принцип, способ.

L. Mazan. Problem questions of classification of the normative-legal acts in time.

In the article analysis the different approaches to the classification of normative-legal acts in time, determined the most effective criterion for classification. The article draws attention to the need to distinguish between modes and principles of normative-legal acts in time.

Key words: the normative-legal act, the modification, the direction, the principle, the mode.

Міхневич Л. В.
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана

КОНЦЕПЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРОЕКТІ ПРОФЕСОРА О. О. ЕЙХЕЛЬМАНА

В праці розкрито погляди професора О. О. Ейхельмана на конституційне закріплення каталогу прав і свобод людини і громадянина та встановлено значення його спадщини для сучасного конституційного права.

Ключові слова: концепція прав людини, принцип справедливості, рівність прав і свобод, права та свободи людини і громадянина, обов'язки громадян.

Ідеї свободи та прав людини, справедливості і рівності були притаманні українській правовій і політичній думці ще задовго до офіційного їх закріплення в правових актах. Гуманістичні уявлення рівності і свободи кожної людини, що беруть свій початок у християнстві, розвивали українські гуманісти, політологи, юристи, філософи та інші науковці і політичні та громадські діячі. Проте чи не найбільшого прориву в утвердженні прав і свобод людини вітчизняна наукова думка сягнула на початку ХХ ст. За висловом О. М. Мироненка, “в цей час вітчизняні концепції конституціоналізму не тільки досягли світового рівня, а й де в чому набагато випереджали сучасну їм європейську та американську юридичну думку” [1, с. 51].

Підтвердженням цього є конституційний проект ученого-юриста, відомого громадсько-політичного діяча, професора державного та міжнародного права О. О. Ейхельмана [2]. Його науковий доробок не залишений без уваги сучасними дослідниками. Так, міжнародно-правові погляди вченого вивчали В. М. Денисов, Л. Г. Заблоцька, К. О. Савчук. Його концепція державності висвітлена в працях політологів (В. А. Потульницький, О. В. Мошак, Я. Б. Турчин) та правознавців (Н. В. Єфремова, А. Й. Присяжнюк). Вклад професора в доктрину вітчизняної конституційної юстиції розкрили О. М. Мироненко та Н. В. Стецюк. Проте концепція прав людини висвітлена в цих працях лише частково. Метою цієї публікації є аналіз та систематизація ідей вченого щодо конституційного закріплення каталогу прав і свобод людини та визначення внеску правознавця у розвиток сучасного інституту прав людини.

Зауважимо, що переосмислення та запозичення історичного досвіду теоретичного та практичного розв'язання питань конституційного закріплення та гарантування прав і свобод людини та громадянина має особливе значення, адже відкриває можливості істотно впливати на правову свідомість і реальну практику суспільства. Водночас історичний матеріал є корисним для сучасного законодавця, застерігаючи його від уникнення помилок на шляху розбудови правової держави.

“Проект Конституції – основних державних законів Української Народної Республіки” О. О. Ейхельмана є досить продуманий, ретельно підготовлений, демократично спрямований, хоча й надмірно деталізований конституційний документ. Враховуючи досвід конституцій США та Європи, вчений приділив питанням громадянства та правам і обов'язкам громадян окремі розділи, які містять понад 60 параграфів.

Насамперед відзначимо, що “єдино справедливою і розумною метою держави” правознавець вважав її існування і функціонування для людей, що в ній живуть [2, с. 152]. А тому обов'язком держави має бути “всебічне задоволення інтересів людини”. Тож у кращих традиціях конституціоналізму проголошувалися основні демократичні засади – особиста свобода та рівність всіх прав громадян незалежно від статі, національності та віри. Важливо, що визнання прав людини та законодавче їх закріплення було основою верховенства права в державі.

Права і свободи, які гарантувалися державою, встановлювалися на конституційному рівні. Їх обмеження допускалися лише у випадках необхідної

охорони безпеки держави, суспільства і особи, а також у випадках вчинення правопорушень. Зауважимо, що законність такого обмеження обов'язково перевірялася судом. Важливо також, що припинення громадянських свобод було можливим лише у виняткових випадках (стан підвищеної охорони громадської та державної безпечності, військовий стан та стан облоги), але не довше ніж на 2 місяці. Водночас громадянам, після закінчення такого виняткового стану, надавалося право позиватися до суду на “незаконні вчинки” посадовців усіх органів державної влади.

Досить сучасними є положення про громадянство, які здебільшого аналогічні існуючим нині принципам інституту громадянства. Зокрема, встановлювалася неможливість автоматичної втрати громадянства через вихід з громадянства УНР одного із подружжя чи розірвання шлюбу з громадянином УНР; надавалося право спрощеного набуття громадянства при укладенні шлюбу з громадянином УНР; проголошувався принцип єдиного (спільного) громадянства членів однієї сім'ї; забезпечувалося право добровільного виходу з громадянства УНР. Також проект встановлював заборону примусового позбавлення громадянства та видворення за кордон. Схожими на норми чинного українського законодавства є норми, які регулюють умови виходу з громадянства, а саме, обов'язок задовольнити законні вимоги державних чи громадських установ та приватних осіб особою, яка клопоче про вихід із громадянства УНР. Прогресивними стали ідеї свободи пересування громадян в межах країни та вільного вибору тимчасового чи постійного місця проживання. Доречно зазначити, що право на свободу пересування в середині країни і право залишити країну було закріплене Загальною Декларацією прав людини лише у 1948 р.

Іноземці, які перебували на території української держави користувалися всіма правами (окрім політичних) на загальних підставах. Лише при застосуванні принципу взаємності у відносинах УНР з іноземною державою, законом могли встановлюватися обмеження прав іноземних громадян.

Окремі положення проекту безперечно були новими і не лише для свого часу, а й для науки конституційного права. Зокрема, принципово важливим був постулат про конституційне встановлення державного захисту життя та здоров'я людини. Заборонялися тілесні покарання та арешти за борги. Проголошувалась недоторканість житла, а проведення обшуку допускалося лише з дозволу суду, у надзвичайних випадках. Проте у разі незаконності його проведення, винні особи притягувалися до відповідальності (ув'язнення на півроку).

У системі політичних прав основним було право кожного громадянина на управління державними справами. О. О. Ейхельман зазначав, що “весь державний, господарський та культурний добробут народу залежить від нього самого і ніхто не має права заважати йому в його власній державній роботі” [2, с. 150]. Для реалізації цього постулату він закріплював права кожного на “необмежений простір для політичної і громадянської самодіяльності” під власну “моральну і політичну відповідальність”. Вирішення найважливіших питань державного життя, зокрема й фактичного державного управління здійснювалося на референдумі народним голосуванням. Зазначимо, що принцип народного суверенітету, за О. О. Ейхельманом, – це “безперервно активна зверхня влада (установча влада), яка в повному обсязі зберігається безпосередньо за самими громадянами” [2, с. 157]. Тому демократичність

виборчого права забезпечували, насамперед, принципи безпосереднього та таємного голосування, відсутність майнового цензу для виборців, право голосу (яким володіли всі дієздатні громадяни “незаплямовані судом”, віком від 25 років, які мали певну роботу, жили на власні засоби). Зазначимо, що шляхом голосуванням врегульовувалися важливі питання, насамперед: формування центральних органів державної влади, зміна конституції та законів УНР, контроль за парламентом та іншими органами державної влади, притягнення до відповідальності державних посадовців, а також остаточне затвердження найважливіших державних рішень.

Окрім цього, в конституційному проекті проголошувалися широкі права на утворення товариств, союзів, робітничих організацій. Мета створення цих організацій та діяльність чітко регламентувалися статутними документами, які реєструвалися у встановленому законом порядку. Декларувалась і відносна свобода вуличних походів, зборів, церковних процесій.

Однак принципово важливим, на нашу думку, є закріплення в проекті одного з елементів правової держави, який забезпечує принцип відповідальності держави перед громадянином. Позови приватних осіб проти держави за шкоду і завдані збитки “цивільними чи військовими” службовцями, навіть під час виконання ними своїх обов’язків, “не залежали від дозволу влади”.

Цікавим видається виважений та обґрунтований підхід до врегулювання питань власності. Так, віддаючи належне конституційній охороні приватної власності, професор вважав, що основне її завдання “служити для добра загалу”. Саме тому в конституції було передбачено підстави “вивласнення” та обмеження приватної власності задля забезпечення державних, публічних чи суспільних потреб, або з економічних причин, а також в інтересах соціальної справедливості [2, с. 214]. Водночас окремий закон мав встановлювати повне відшкодування чи справедливу винагороду за “вивласнення” та обмеження приватної власності. Проблеми земельної власності мали бути вирішені також окремим законом. Задовольнити потреби малоземельного і безземельного населення був покликаний спеціально створений земельний фонд.

Під особливою охороною закону перебувала праця людини. Дієздатним особам надавалося право вільно визначати вид своєї діяльності та розпоряджатися прибутками від своїх заробітків та розпорядження майном. Еволюційним етапом розвитку трудових прав громадян стало встановлення 8-годинного робочого дня. Важливим положенням проекту конституції, яке заклало основи майбутньої соціальної політики, було гарантування матеріального забезпечення робітників на випадок недуги, каліцтва і старості. Серед інших соціальних прав варто виділити норму про захист праці малолітніх та жінок. Особливо вражає своєю гуманістичною спрямованістю ідея конституційного захисту материнства та сім’ї (родини).

Для О. О. Ейхельмана, як вченого, актуальними стали гарантії свободи наукової діяльності. На конституційний рівень він закріпив державну охорону інтелектуальної праці, а також свободу думки, слова, друку. Цензура встановлювалась лише для окремих творів, що надходили із-за кордону (картини, театральні вистави, книги тощо).

Важливу увагу він приділяв необхідності визначити виховання в початкових та

середніх школах на засадах “моралі та правдивого розуміння громадянських обов’язків” Обов’язком держави було “піклування про нормальний фізичний розвиток дітей та організація шкільництва”, зокрема, забезпечення загальнообов’язкової початкової освіти, що на той час було дуже прогресивним поглядом. Задля забезпечення права дітей на освіту встановлювалася відповідальність батьків (опікунів) за недопущення до освіти дітей. Гарантувалася й позашкільна освіта дорослим.

Надзвичайно важливим стало й гарантування конституцією релігійного виховання малолітніх та неповнолітніх у вірі своїх батьків, і надання права особі лише з 17 років самостійно визначати свою віру та її духовну владу. Не заборонялося й змінювати свої релігійні переконання чи ставати атеїстом, проте про ці рішення необхідно було сповіщати державну владу, направивши відповідну заяву Державно-федеральному міністру, що відав справами релігії.

“Волі сумління і віри” відводилося особливе місце в проекті. Вчений визнавав наявність широкого спектру релігійних конфесій, догм та культур, що, на його думку, дасть можливість чітко розмежувати духовно-релігійне і політично-державне життя. Однак, норми, що присвячені врегулюванню цих відносин є чи не найсуперечливішими в проекті. Так, кожній вірі надавалося право встановлювати свої догми (проте, щоб ті не підміняли державні закони та судові рішення) та організувати своє церковне життя (щоправда, держава могла обмежувати його, коли статутна діяльність релігійних організацій порушує закон). Існувала заборона й будь-якої релігійної пропаганди та прилюдного “паплюження іншої віри”. Релігійні громади самостійно управляли справами та майном, здійснювали свої релігійні відправи. Важливо, що вирішення окремих питань (ведення метричних книг, укладення шлюбів, розлучення в духовних судах), на думку вченого, держава повинна віднести до компетенції релігійної сфери.

Однак, відстоюючи ідею рівності всіх наявних релігій, О. О. Ейхельман мав чітку позицію щодо обов’язкового існування автокефальної православної церкви на чолі з патріархом у Києві. Задля цього окремих державний закон мав встановити її повну внутрішню автономію та межі її відносин з державою. До речі, національна (українська) церква мала отримувати й матеріальну підтримку держави та стати центром релігійного виховання громадян УНР. Однак, попри те, що вчений заперечував надання певній релігії привілей державної, він визнавав українську православну церкву національною та вважав її провідником державної політики у релігійній сфері. Отже, досить непереконливим виглядає задекларований вченим принцип рівності всіх конфесій, а державна матеріальна підтримка національної церкви ставить під сумнів й її незалежність від держави.

Варто звернути увагу й на питання державної мови. О. О. Ейхельман, німець за походженням, з особливою повагою ставився до української мови. Він визнавав обов’язок вивчати мову та українознавство в усіх школах, зокрема й у школах національних меншин. Але абсолютизація виключності статусу єдиної державної мови, призвела до певного обмеження прав національних меншин в конституційному проекті. Зокрема, ведення діловодства, богослужінь, зборів, промов, публічних дискусій неукраїнською мовою мало відбуватися лише з дозволу міліції. Тож незнання

уповноваженою посадовою особою мови національної меншини, дозволяло їй безпідставно забороняти таку публічну акцію. Очевидно, що ця думка вченого була покликана забезпечити єдність механізму державного апарату і суспільства, але в той же час суперечила ідеям свободи слова, совісті та принципу рівності прав національних меншин.

Іншим важливим питанням є гарантування прав і свобод, проголошених конституцією. Проект закріплював широкий спектр політичних та правових гарантій прав особи. Політичними гарантіями стали загальнодемократичні принципи: незалежність держави, народний суверенітет, діяльність організацій, союзів, товариств. Але на особливу увагу заслуговують правові гарантії – це право знати свої права і обов'язки, неможливість зворотної сили закону, обмеження прав і свобод тільки законом, презумпція невинуватості тощо.

Кілька слів слід сказати й про конституційні обов'язки громадян. До їх переліку вчений увів: вірність республіці, виконання законних вимог державної влади, шанування законів та патріотичний обов'язок захищати вітчизну. Варто відзначити, що обов'язок захисту вітчизни поширювався не лише на всіх чоловіків, а й на жінок. Останні залучалися до нестройової служби, якщо на їх утриманні не перебували діти до 17 років.

Отже узагальнюючи, відмітимо, що проект конституції професора О. О. Ейхельмана є зразком поєднання демократичних, гуманістичних, правових, а частково толерантних підходів у формуванні каталогу прав і свобод людини та громадянина. Хоча в проекті не здійснено систематизацію прав за звичними нині сучасними критеріями, в ньому представлені як громадянські, так і політичні, економічні, соціальні та культурні права. При цьому зауважимо, що погляди вченого багато в чому відповідають сучасним уявленням про громадянське суспільство та правову державу, де забезпечення прав і свобод людини є одним із головних обов'язків держави. А з огляду на перспективи внесення змін до чинної Конституції України, переосмислення концепції прав людини професора О. О. Ейхельмана може стати вагомим внеском у науку конституційного права для подальшого удосконалення інституту прав людини в Україні.

Використані джерела:

1. *Мироненко О. М.* Витоки українського революційного конституціоналізму 1917–1920 рр. Теоретико-методологічний аналіз: монографія. / О. М. Мироненко. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – 260 с.
2. *Ейхельман О. О.* Проект Конституції – основних державних законів Української Народної Республіки / О. О. Ейхельман. // Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі конституції України. – К.: Філософська і соціальна думка, 1992. – С. 149-219.

Михневич Л. В. Концепція прав человека в конституционном проекте профессора О. О. Эйхельмана.

В работе раскрыты взгляды профессора О. О. Эйхельмана относительно конституционного закрепления каталога прав и свобод человека и гражданина, определено значение его наследия для современного конституционного права.

Ключевые слова: концепция прав человека, принцип справедливости, равенство прав и свобод, права и свободы человека и гражданина, обязанности гражданина.

Mihnevich L. The Professor O. Eyhelman concept of human rights in his constitutional project

The article is devoted to the Professor O. Eyhelman views about fixing the constitutional catalog of rights and freedoms, determined the value of his legacy for modern constitutional law.

Key words: *concept of human rights, the principle of justice, the equality of rights and freedoms, rights and freedoms, the responsibilities of citizenship.*

Пархоменко Н. М.
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ДЕРЖАВА ЯК ГАРАНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

У статті визначено роль і значення органів державної влади у процесі забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина. Зокрема проаналізовано повноваження Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України, органів судової влади, прокуратури України як гарантів реалізації прав і свобод людини і громадянина.

Ключові слова: *гарантії, права і свободи, органи державної влади, громадські організації, захист прав людини.*

В умовах посилення нетерпимості, порушення прав національних меншин, активізації міграційних процесів, значного і постійного збільшення армії безробітних та безпритульних, світової фінансової кризи, стагнації національної економіки охорона та забезпечення прав людини та громадянина є одним із найважливіших завдань всіх сучасних держав, а особливо країн Центральної та Східної Європи, які не так давно проголосили себе суверенними, що прагнуть побудувати демократичне суспільство на основі пріоритету загальносвітових стандартів в галузі прав людини. Значну загрозу суверенітету цих держав також становлять події, що відбулися та відбуваються на теренах колишньої Югославії, Чечні, Південного Кавказу, Молдови та ін.

Реалізація прав людини визначається головним чином забезпеченістю з боку держави. Роль держави як головного гаранта прав і свобод людини і громадянина впливає зі змісту статей 3, 22, 42, 49, 51, 53, інших статей Конституції України, а також інших нормативно-правових актів, і ця функція реалізується за допомогою різних правових засобів через усю систему органів державної влади.

Гарантом дотримання Конституції України, прав і свобод людини та громадянина є Президент України. (ст. 102 Конституції України), який реалізує свою конституційну функцію шляхом здійснення права законодавчої ініціативи; видає укази, які передбачають захист прав і свобод людини і громадянина, окремих категорій населення; приймає в разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану; оголошує в разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації тощо.

Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади України має безпосередній вплив на визначення обсягу прав та свобод людини, здійснює захист прав і свобод людини і громадянина через відповідну законодавчу діяльність (ст. 92